

Hikmət Babaoğlu
siyasi elmlər doktoru, professor

əvvəli ötən sayımızda

Türk qadını isə həmişə at belində gəzdirdi üçün onun kişilərdən azacıq fərqlənən, çaxçur adlanan bir az geniş balaqlı şalvan var idi. Elə bu gün də Anadoluda həmin geyim ilkin variantına uyğun olaraq qorunub saxlanılmaqdadır.

Atın yuxarıda adlarını çəkdiyimiz coğrafiyada tanındığından sonra həmin ərazilərdə yeni atlar yetişdirilməyə başlandı. Ancaq b.e.ə. IX-VII əsrlərdə yenə də ən yaxşı at yetişdiriciləri turanlılar idi. Xüsusilə Midiyada, Niseyde, Marnada yetişdirilən atlar dövrünün ən yaxşı atları hesab olunurdu. Bu atlar kartaca, bərbəri, part, ərəb, Ərdəlis, ingilis və s. atlarının əcdadı idi. Midiya və Nisey atlarından Azərbaycanda atlar bəhsində ətraflı məlumat verilmişdir. Elə Strabon da Part atlarının əcdadı kimi Nisey atlarını göstərir. Nisey isə indiki Cənubi Azərbaycanın Qarabağ vilayətindən başlayaraq cənuba doğru irəliləyən ovalıqdır. Bu coğrafiya Azərbaycan atlarının, o cümlədən, Qarabağ və Dilboz atlarının da tarixi vətəni hesab edilə bilər.

Üzənginin kəşfi haqqında

Qeyd etmişdik ki, atlar əvvəlcə qıda, sonra minik, sonra ov, sonra hərbi vasitə daha sonra isə əyləncə vasitəsi kimi skiflər tərəfindən istifadə edildi. Atlar hərbi vasitə kimi mənimsənilmədən sonra yeni icadlar meydana çıxdı. Bu icadlar müharibələrin taleyini həll edəcək qədər əhəmiyyətli idi. Məsələn, üzənginin kəşfi hərbi tarixində barıtın kəşfi qədər əhəmiyyətli hesab edilir. Çünki üzəngi olmasa, at üzərində qılınc çalmaq, nizə və ox atmaq, topuz vurmaq olduqca çətin olur. Üzəngisiz qılınc çalan süvari müvafiqətini saxlaya bilmir. Ancaq ayaqlarını üzəngiyə basmış süvari müvafiqətini və tarazlığını qoruyaraq həmlələr etməyi bacarır. Tarixi mənbələrdə, eyni zamanda, arxeoloji qazıntılar zamanı əldə edilən müxtəlif tapıntılarda da üzəngini skiflərin kəşf etdiyi görünür. İlk belə üzəngilər Qara dənizin şimalında mövcud olan skiflərə aid kurqandan tapılmışdır və hazırda Moskva tarix muzeyində saxlanılır. Bu üzəngi b.e.ə. 400-cü illərə aid bir tapıntıdır. Görünür, üzəngini hərbi vasitə kimi sikkə olaraq saxlayan skiflər onun başqa xalqlar tərəfindən mənimsənilməməsi üçün xüsusi tədbirlər görürmüşlər. Ona görə də avropalılar və çinlilər üzəngi ilə yalnız miladdan 400 il sonra tanış ola biliblər.

Belə bir iddia var ki, avropalılar üzəngini Atillanın Romalı mühasirədə saxlaması əsnasında tanıyıb (542-543-cü illər) və hərbi vasitə kimi qiymətini başa düşüblər. Bu tarixi hadisə dastanlarımızda da xatırlanır. Şimali Qafqaz türkləri olan

balkar və qaraçayların "Nart" dastanında nalın da, üzənginin də Dəmirçi Debet tərəfindən kəşf edildiyi bildirilir. Elə Qara dəniz skiflərinin eton-siyasi coğrafiyası da həmin ərazilərdən başlayaraq Qara dəniz

və skiflərə döyüşdə böyük üstünlük yaradır. Ancaq yenə də bir sıra yunan mənbələri, elə Herodot öz də "Tarix" kitabında sarmatları skiflərin bir boyu hesab edir. "Sarmat" sözünün isə skif dilində "sarmaq", "qucaqlamaq" mənasında olduğunu bildirir. Bu ad skiflərin amazonlarıram edən bir qoluna ad olaraq verilmişdi. Çünki amazonlar kişiləri yaxına buraxmır, qadın icması şəklində yaşayırdılar. Yalnız öz skif xalqından ayrılaraq amazonlarla daimi yaşamağı qəbul etmək şərti ilə amazonlar onları qəbul edir, yaxud sarır, qucaqlayırdı. Görünür, dominant skiflərlə onlardan ayrılan yeni ad qazanan sarmatların savaşıları da elə bu sıralarda (b.e.ə. IV əsr) baş vermişdir.

Üzənginin Avropaya yayılması ilə əlaqədar A.Denis adlı bir müəllif isə qeyd edir ki, bu Mərkəzi Asiyadan Avropaya axın edən avarlarla (avar türkləri) bağlı olmuşdur. Arxeoloji qazıntılar nəticəsində isə

miş. Elə bu gün də edirlər. Minicilikdə bəzən belə üzəngilərdən istifadə edilir. Lakin dəri üzəngilərdən nə zamandan istifadə edildiyi ilə bağlı əlimizdə dəlillər olmadığı üçün üzənginin skiflər tərəfindən b.e.ə. 400-cü illərdə kəşf edildiyi faktı ilə razılaşmalıyıq. Dəmir üzəngidən fərqli olaraq? dəri üzəngilər çürüyərək torpağa qarışdığı üçün arxeoloji qazıntılar zamanı onların izinə rastlanmır. Yüngül və daha ucuz üzəngilərdən ona görə imtina edilib ki, ağırlıq düşən zaman o, ayağı sıxır və dabanə doğru sürüşür. Belə olduqda isə qəflətən atdan yığılma halları olanda ayaq üzəngiyə ilişir və minici üçün arzuolunmaz nəticə doğururdu. Bunun fərqi olan hun süvariləri ayağın irəliyə doğru sürüşməsinin qarşısını almaq üçün çarıqlarına təkdırmaqlı heyvanların dirnaqlarından, yada elə taxtandan daban düzəldirdilər. Belə çəkmələr süvarinin ilişməklə bağlı problemini qismən

Avropalı müəlliflər qeyd edirlər ki, VIII əsrdə üzəngi artıq Avropada geniş yayılmışdı. Bunun sayəsində atların imkanlarından istifadə etmək də kütləviləşmişdi. Məhz üzənginin sayəsində nəqliyyat ünsiyyətinin intensivləşməsi Avropada feodalizmin inkişafını şərtləndirmiş, sosial-iqtisadi münasibətləri keyfiyyətcə yeni mərhələyə daşmışdı. Bir sıra tədqiqatçılar bu fikirle razılaşmasalar da, burada bir həqiqətin olması dənilməzdir.

Üzəngi döyüş ləvazimatı hesab edildiyi üçün bir çox hallarda süvarinin kimliyini müəyyənləşdirən əlamət hesab olunurdu. Əgər süvari atı üzəngi ilə minibsə, deməli, döyüşçüdür, hərbcidir, yaxud yüksək mənsəb sahibidir. Yox, əgər süvari atı üzəngisiz minibsə deməli, dinc əhali nümayəndəsidir, təhlükəsizdir. Bizə məlum olan ilkin orta əsrlərdən, kim bilir, bəlkə də daha qədim dövrlərdən türk ordu-xalq sosial sisteminə üzənginin

Türk tarixi və mifoloji dünyagörüşündə atlar

Üzəngi döyüş ləvazimatı hesab edildiyi üçün bir çox hallarda süvarinin kimliyini müəyyənləşdirən əlamət hesab olunurdu. Əgər süvari atı üzəngi ilə minibsə, deməli, döyüşçüdür, hərbcidir, yaxud yüksək mənsəb sahibidir. Yox, əgər süvari atı üzəngisiz minibsə deməli, dinc əhali nümayəndəsidir, təhlükəsizdir. Bizə məlum olan ilkin orta əsrlərdən, kim bilir, bəlkə də daha qədim dövrlərdən türk ordu-xalq sosial sisteminə üzənginin bu şəkildə də bir sosial statusu müəyyən edən funksiyası olub. Tutaq ki, din xadimi, mömin, rəncbər, yaxud elə şaman atı üzəngi ilə minməzmiş

zə qədər uzanır. Belə aydın olur ki, dastandakı məlumatlarla tarixi faktlar bir-biri ilə olduqca dəqiq səsleşir. Bu iddianı Şimali Qafqazda aparılan arxeoloji qazıntılar da təsdiq edir. Bu ərazidə tapılan və IV əsrə aid edilən bir vazanın üzərində yəhər və üzəngi rəsmi təsbit edilmişdir. Belə mülahizə irəli sürmək olar ki, bu dövr skiflərlə sarmatların tez savaşıqları dövr olduğu üçün hərbi-siyasi vəziyyət yeni döyüş ləvazimatı tələb etmişdir. Bəzi yunan mənbələrinə görə, b.e.ə. IV əsrdə skiflər sarmatlara (savramatlara) məğlub olublar. Bundan sonra üzəngi kəşf olunur

dəmirdən düzəldilən amudvari şəkilli üzəngilər ilk dəfə Macarıstanda aşkar edilən avar qəbirlərində tapılmışdır. Yenə A.Denis qeyd edir ki, "üzəngi" sözünü ifadə etmək üçün nə latın, nə yunanca kəlmə var idi. Avropalılar VI-VII əsrlərdə də üzəngini öz keçmiş düşmənləri avarlardan qəbul edərək öz gələcək düşmənləri arəblərə ötürmüşlər.

Dilimizdə isə "üzəngi" sözü "üz" feilindən əmələ gəlmiş isimdir. "Üz, qopart" mənasındadır, yəni ayağı yerdən üzən vasitə deməkdir. Qeyd etməyi vacib bilir ki, qədim türklər üzəngilərdən daha əvvəl göndən tikilmiş üzəngidən istifadə edirlər

həll edirdi. Yəni ayağı çox irəli sürüşməyə qoymurdu. Beləcə də tarixdə ilk dabanlı ayaqqabıları kəşf etmiş oldular.

Hindistanda bir buddist məqbərəsində təsbit edilən üzəngi və yəhər rəsmi isə II əsrə aiddir. Deməli, hansı yollarsa hindlilər üzəngini avropalılardan daha əvvəl əldə ediblər. Çox güman ki bu hadisə ağ hunların Hindistan yarımadasını zəbt etdikləri zaman olmuşdur. Bu gün də milyonlarla ağ hun törəmələri Pakistan, Hindistan və Banqladешdə yaşayırlar. Maraqlıdır ki, türkçə danışa bilməsələr də, özlərinə türk deyirlər!

bu şəkildə də bir sosial statusu müəyyən edən funksiyası olub. Tutaq ki, din xadimi, mömin, rəncbər, yaxud elə şaman atı üzəngi ilə minməzmiş. Bunun ən bariz nümunəsini Azərbaycanda tapılan və alban hökmdarı Mömin Vaçaqana (371-390) aid olduğu bildirilən məzarda tapılan süvari heykəlinə görə bilərik. Burada süvari atı üzəngisiz minib. Çünki hökmdarımız özünü dövlət başçısından daha çox dindar hesab edirdi. Məhz onun sayəsində Azərbaycanda (Qafqaz Albaniyasında) ilkin orta əsrlərdə xristianlıq dövlət dini kimi qəbul edilmiş, hətta əcdadlarımız, yəni bu gün alban adlandırdığımız hun-qıpçaq tayfaları erkən xristianlığı mənimsəmişdilər. Bu nümunədən də göründüyü kimi, üzəngi sosial statusu göstərən bir əlamət kimi də məşhur olmuşdur.

Dünyanın ən qədim xalçası hesab edilən

Pazırq xalçasında atlar

Məsələ ondadır ki, 2500 il tarixi olan, dünyanın ən qədim xalçası Pazırq xalçasında əksini tapmış simvolların oxunması xalqın və atların tarixi ilə bağlı bizə geniş məlumat verir. Təəssüf ki, hələ indiyə qədər bəzi tarixçilərimiz bu xalqanın oxunması ilə bağlı metodda da, ideyada da məhz bu xalqanın tarixini saxtalaşdıran Urex Şurmana və onun davamçısı olan Tamara Raysa söykənərək bütün tezislərini onların yalançı yozumu üzərində qururlar. Şurman bu xalqanı erməni xalçası adlandırır və iddia edir ki, bu, Altaya bir türk xaqanının yas mərasimi ilə əlaqədar olaraq gəndərilmiş xalqadır. Tarixçinin saxtəkərligi və yalanı ikrah doğurur. Amma nə xalqada olan simvollar, nə xalqanın rəngi, nə xalqada əksini tapan rəsmlər, nə də onların izahı bu fikri təsdiqləyir. Buna görə də biz bu xalqanı yas mərasiminə gəndərilmiş bir hədiyyə kimi deyil, bu xalqanı və onun üzərində olan simvolları türklərin o dövrdə dünyaya hökm etmələrini təsvir edən simvollar kimi qəbul edirik. Çünki Pazırq xalçasının ətrafında, yəni birinci qrifonda olan atlar, süvari əsgərlər ilk növbədə döyüşçülərdir və bunlar həmin xaqanın dünyada hakimiyyətinin qoruyucularıdır.

(davamı gələn sayımızda)